

проблемы политико-правовой теории. –М.: Наука, 1990. – 116 с.

11. Дмитриев Ю.А. Концепция народовластия в современной России (государственно-правовые проблемы теории и практики): Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. -М., 1994. –32 с.

12. Волянська Г.М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно-правові аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. -К., 1995. –18с.

13. Ковлер А.И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. -М.: Наука, 1997. –210 с.

14. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. -Чернівці: Рута, 1998. –336 с.

15. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. –М.: НОРМА, 1999. –98 с.

16. Нудненко Л.А. Теория демократии. –М.: Юристъ, 2001. –216 с.

17. Погорілко В. Основні засади безпосередньої демократії // Право України. -2001. -№ 8. –С.26-32.

18. Юзьков Л. Від Декларації про державний суверенітет України до Концепції нової Конституції України // Конституція незалежної України: У 3-х кн. –Кн.1: Документи, коментарі, статті. –К.: Українська правничка фундація, 1995. –С.9-14.

19. Ставнійчук М. Вдосконалення законодавства про вибори Президента України // Право України. –2003. -№ 12. –С.11-14.

Надійшла до редколегії 21.01.2004

ТОДЫКА О.Ю. ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ НАРОДОВЛАСТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ

Рассматривается взаимосвязь народовластия и конституционализма, анализируются теоретические и конституционно-правовые проблемы реализации народовластия, возникающие перед Украиной в условиях современной конституционной реформы. Определяется комплекс факторов, которые отрицательно влияют на становление народовластия на постсоветском пространстве.

TODYKA O.JU. PROBLEMS OF BECOMING OF DEMOCRACY: THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL-LEGAL ASPECTS

The interrelation of democracy and constitutionalism is considered, theoretical and constitutional-legal problems of realization of the democracy, arising before Ukraine in conditions of modern constitutional reform are analyzed. The complex of factors which negatively influence becoming of democracy on the post-Soviet expanse is defined.

O.V. TURUTA

Національний університет внутрішніх справ

УДК 342.7

ПРИНЦИП РЕАЛЬНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Досліджений принцип реальності прав і свобод людини і громадянина як одного з базових правових положень і умов формування правової демократичної держави; визначена структура й особливості складових елементів категорії "реальність прав і свобод": сформульовані висновки щодо загальних тенденцій реальності прав і свобод.

В Україні ідея побудови правової держави набула важливого значення з прийняттям Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України. Україна, як молода демократична, правова і незалежна держава, перебуває на початковому етапі становлення. Воно відбувається в умовах глибокої кризи, що охопила суспільство. На шляху до правової держави, як і в

реалізації прав і свобод людини та громадянина, доводиться долати значні труднощі. При цьому, формування правової держави в Україні надзвичайно ускладнене не тільки економічною ситуацією.

З реалізацією ідей створення правової держави зв'язано визнання необхідності дотримання прав людини в Україні. В Конституції України закріплено, що права і

свободи людини визнаються в державі найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності країни. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Сучасні правові тенденції в Україні пов'язані з визнанням на державному рівні необхідності дотримання прав людини. Вони закріплені в різних міжнародних зобов'язаннях, перш за все, направлених на значний розвиток гарантій, дотримання та розширення прав та свобод особистості. Проблеми реальної гарантованості прав і свобод громадян у нашій державі, питання дійсного стану положення громадянина у його взаємовідносинах з державою у різних сферах рідко стають предметом наукових досліджень, що пояснюється низкою причин історичного, політичного, ідеологічного порядку [1].

Тому необхідні дослідження аспекту гарантування прав і свобод громадян, а також елементи і механізми його реалізації. Теоретична розробка проблеми механізму реалізації гарантій прав і свобод тим більш необхідна, бо проблема реальності прав і свобод, а також їх гарантій у літературі практично не підлягала комплексному вивченню. Аспект реальності прав і свобод людини і громадянина висвічується в роботах таких відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, як Ю. Грошевий, В. Копейчиков, В. Погорілко, П. Рабинович, О. Скакун, О. Лукашова та ін. Але наявні саме з цього питання праці мають скоріше фрагментарний характер.

Отже, проблема забезпечення реальності, охорони і захисту, розробка механізму реалізації гарантій прав та свобод громадян на нинішньому етапі розбудови правової держави набула особливої актуальності.

Уявлення про права і свободи людини історично є стрижнем, навколо якого формувалися і розвивалися принципи правової держави. У зв'язку з появою ідеї прав людини відбуваються істотні зміни в правосвідомості людей, а коли ці права стають реальністю - настільки ж істотні зміни в громадському житті. Ідея і реальність прав людини виявилися, таким чином, нерозривно пов'язаними з ідеєю і реальністю правової держави: з одного боку, вільна, автономна як член громадянського суспільства й учасник політичного життя людина, з іншого боку - не вільна, бо обмежується законами і через це підпорядкована інтересам громадянського суспільства держава, яка забезпечує реальність прав людини.

Права і свободи людини, являючись, з одного боку, важливими ціннісними орієнтирами суспільного розвитку, по суті історично і нормативно формулюють умови і засоби життєдіяльності людей, орієнтирами, які об'єктивно необхідні для суспільного прогресу, забезпечення гармонічної взаємодії індивіда, суспільства, природного середовища держави. Становлення і розвиток цього соціального інституту відбувався, в першу чергу, в напрямку обмеження сваволі привселюдної влади, виступаючи як протиположність державі. У преамбулі Декларації прав людини і громадянина 1789 р., правового акта, поро-

дженого Великою французькою революцією, було зафіксовано, що "неуцтво, забуття прав людини або нехтування ними є єдиною причиною суспільних бідувань і зпсованості урядів" [2, с.85].

Права і свободи людини - це її реальні соціальні можливості, які визначають міру її свободи, обумовлену конкретно-історичним рівнем розвитку існуючих суспільних відносин, і які знаходять свій відбиток у Конституції і юридичних законах держави. Саме тому права і свободи людини повинні бути не тільки закріплені в Основному Законі держави, але обумовлені реальними соціальними потребами і, головне, повинні відповідати реальним можливостям їхньої реалізації.

Принцип реальності прав і свобод громадянина передбачає, що вони мають бути не тільки продекларовані в законодавчих актах, але й забезпечені та гарантовані усіма відповідними соціальними суб'єктами, насамперед, державою. Цей принцип забезпечується наявністю відповідного правового механізму їхньої реалізації.

Після прийняття Конституції України стають актуальними питання створення механізму реалізації положень, у тому числі й таких, що пов'язані з втіленням у життя передбачених нею прав, свобод та обов'язків.

Усі колишні радянські конституції законодавчо закріплювали пріоритет держави над особою, бо вважалося, що саме держава визначає обсяг прав і обов'язків людини. Особливо це виявилось у першій Конституції Української РСР 1919 р. Положення не змінилися і після 1948 р., коли ООН була прийнята Загальна декларація прав людини, хоча вона й мала тоді лише рекомендаційний характер, і після 1966 р., коли положення Загальної декларації були визнані міжнародними правовими нормами. Навіть Конституція УРСР 1978 р. не змінила практику вторинності прав та свобод особи, хоч і закріпила в Основному Законі розділ про них після першого розділу Конституції.

Треба зазначити, що на час здобуття Україною незалежності проголошені в її документах права і свободи людини багато в чому не відповідали стандартам Ради Європи. Адже Конституція, поточне законодавство та інші нормативні акти колишнього СРСР не були приведені у відповідність міжнародно-правовим актам. Окремі громадянські права не забезпечувались й належним механізмом їх реалізації.

Норми статей Конституції СРСР і Конституції УРСР про права і свободи громадян як за обсягом, так і за змістом значно відрізнялись від відповідних норм міжнародно-правових актів. Так, 10-ти громадянським правам і свободам, закріпленим у Конституції СРСР і Конституції УРСР, "протистояли" 22 громадянські права Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Зокрема, у Конституції СРСР і Конституції УРСР були відсутні такі найважливіші права людини, як право на життя, право на компенсацію за незаконний арешт або утримання під вартою, право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя тощо.

Нова Конституція України значно розширила обсяг

прав і свобод людини й громадянина, практично включила в Основний Закон усі права і свободи, закладені в Декларативній прав людини. При цьому було визнано примат прав та свобод людини над державою.

Безумовно, розділ "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" діючої Конституції України містить багато статей, яких не було в попередніх конституціях. Ці статті не є новими, створеними розробниками Конституції. Всі вони запозичені з авторитетних джерел: французької Декларативній прав людини і громадянина від 26.08.1789 р., Загальної декларативній прав людини ООН від 10.12.1948 р., Декларативній прав і свобод людини, яку було прийнято 3'їздом народних депутатів СРСР 5.09.1991 р.

Проте, при всій важливості закріплення прав і свобод людини в повній відповідності міжнародним стандартам, найважливішим, безумовно, є визначення механізму реалізації прав і свобод людини, закріплення їх дійсних гарантій захисту. Реальне здійснення та захист основних прав людини конкретною особою забезпечується передусім юридичними механізмами, що діють в державі. Реальний, - як зазначає С.І. Ожегов, - це дійсно існуючий, здійснимий, той, що відповідає дійсності [3, с.584].

Цей принцип закріплено в Основному Законі України, який встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Із змісту зазначеного положення витікає, що держава не є пасивним спостерігачем при реалізації прав і свобод громадян, а активним учасником забезпечення їх реалізації; держава зобов'язує себе здійснювати функцію соціального захисту громадян. Законом України "Про громадянство України" визначено, що громадянство України передбачає постійний правовий зв'язок особи та Української держави, що знаходиться своє виявлення у їх взаємних правах та обов'язках; держава гарантує і захищає конституційні права і свободи своїх громадян [5, с.217].

Основний закон України створив конституційно-правову базу для подальшої законотворчої і нормотворчої діяльності державних структур по забезпеченню прав і свобод громадян. На основі конституційних норм, з однієї сторони, повинно йти удосконалення поточного законодавства про права і свободи людини і громадянина, а з другої - створення економічних, політичних і соціальних умов для реального втілення на практиці тих високих стандартів прав особистості, які сьогодні закріплені на конституційному рівні.

Найважливішим напрямком державної діяльності в право захисній сфері є створення належної правової основи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки прийняття нової Конституції - хоча й основоположний, але все ж таки лише перший крок у цьому напрямку. Закріплення в ст.8 Конституції України положення

про пряму дію конституційних норм проблему не вирішує, оскільки потрібно таке законодавство, яке б закріпляло процедури їх реалізації, механізми здійснення.

Як відмічає О.А. Лукашова, принцип реальності прав і свобод громадян для своєї безперешкодної ефективної реалізації потребує конкретизації чинним законом, у розробці правил та процедур, що упорядковують здійснення та дотримання прав і свобод [6, с.90].

Так, ст.36 Конституції України про права громадян на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації конкретизована в Законі України "Про об'єднання громадян" від 16.06.1992 р., ст.35 Конституції України, яка проголошує свободу світогляду та віросповідання, розвита в Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації". Конкретизована у поточному законодавстві й низка інших конституційних прав, встановлений порядок і способи їх здійснення.

Виникає цілком закономірне питання, як реалізувати деякі права і свободи громадян, які хоч і проголошені в Конституції, але відповідного закону немає? Як відмічає В.Ф. Погорілко, "...є підстави гадати, що відсутність подібних законів і процедур реалізації прав та свобод громадян не заперечує наявність і реальність таких прав" [7, с.111]. Велике значення для даного принципу має регламентація судових процедур захисту прав громадян. Отже, як відмічає О.А. Лукашова, принцип забезпечення прав і свобод громадян означає, що ці права реально належать людині незалежно від того, конкретизовані вони у чинному законодавстві або ні, вона має захищати їх усіма способами, не забороненими законом [6, с.91]. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина гарантуються правосуддям, що є ознакою реальності та ефективності прав і свобод.

Однак, питання про безпосередню дію конституційних норм, яке особливу увагу набуває в сучасних умовах розбудови Української держави, донедавна не мало предметного, практичного значення, оскільки "радянська" конституція була переважно декларативною, політико-правовим документом, який не у всіх відношеннях застосовувався. Зокрема, зовсім не було судових рішень, винесених на основі конкретних статей Конституції. Іншими словами: безпосередньо звертатись до суду за захистом своїх конституційних прав не було сенсу.

Для реалізації прав і свобод людини необхідно, звичайно, щоб особа, по-перше, сама бажала цього, і, по-друге, мала певний рівень правового виховання і правової культури. Нині в Україні через об'єктивні і суб'єктивні причини існує проблема реальності прав і свобод громадянина, яка має не тільки правовий аспект, але й тісно пов'язана з політичним та економічним станом суспільства, рівнем його духовності. На жаль, на даному етапі більша частина населення України має віру в право сили і невіру в силу права. Праву не довіряють, бо вважають, що тільки багатий та сильний може знайти правду в суді. Тому важливою є роль держави у формуванні належної правової свідомості у кожного громадянина. На це, зокрема,

звертається вся увага в проєкті Концепції державно-правової реформи в сфері захисту прав людини в Україні. Також в Україні розроблена "Програма правової освіти населення", затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.1995 р. Як відмічає О.Ф. Скакун, "...основна мета правового виховання - дати людині необхідні в житті юридичні знання... сформувані достатньо високий рівень правової культури..." [8, с.479, 480]. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе від незаконних дій як з боку державних органів, посадових осіб, так і з боку звичайних громадян. Але й цього навіть недостатньо для здійснення принципу реальності прав громадян. У питанні про права особистості одне з центральних місць займає проблема гарантій, бо про реальну цінність прав, свобод і обов'язків особистості судять, насамперед, по їхній охороні, реалізації.

Гарантії - це система умов, способів і засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, придбання і реалізації своїх прав і свобод. Їхня класифікація може бути проведена по різноманітним основам. Але хотілося би зупинитися саме на юридичних гарантіях.

Юридичні гарантії - це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах чинного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту конституційних прав і свобод громадян.

Юридичні гарантії виявляються в обов'язку держави забезпечити особистості право на судовий захист, усіма способами, не забороненими законом, а також право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги, у тому числі безкоштовної, на доступ до правосуддя і на компенсацію заподіяного збитку. До речі, як зазначив Ю.Ф. Кравченко, згідно з чинним законодавством органи внутрішніх справ України повинні гарантувати громадянам України і всім, хто перебуває на її території тимчасово, забезпечення відповідних умов реалізації їх прав і свобод. Отже, гарантувати їх використання означає забезпечувати сприятливі умови, за яких закріплений у законі статус людини і громадянина, набуває не лише юридичного, але й фактичного змісту для кожної особистості. Гарантії,

таким чином, є тим ланцюгом, що з'єднує правомірні прагнення особи з їх втіленням у життя. Таким чином, держава має гарантувати основні права, свободи людини, що означає забезпечувати належні умови для користування ними, а також захищати їх від правопорушень [9, с.10].

Але вирішальною гарантією здійснення Конституції і її статей є свідомість і активна діяльність людей. Ця активність може перетворити букву закону в живу дійсність, перебороти об'єктивні перешкоди на шляху реалізації різноманітних прав (дійсно існуючі протиріччя), а також суб'єктивні перешкоди (відсталість, рутинне мислення і дії), що роблять здійснення прав формальним. Тому справжнім критерієм демократизму того або іншого суспільства є дійсність, спрямована на розвиток активності народу [10, с.66].

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуковська Ж.О. Проблема реалізації гарантій прав і свобод у сфері охорони громадського порядку // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. -2001. -№ 2. -С.36-40.
2. Хрестоматія по Всеобщей истории государства и права: -В 2-х т. /Под ред. К.И. Батъра и Е.В. Поликарповой. -М.: Юристъ, 2000. -Т.2. -520 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов /Под ред. Н.Ю. Шведовой. -М.: Рус. яз., 1986. -797 с.
4. Конституція України. -Х.: Консум, -1996. -48 с.
5. Закони України. -В 6-ти т. -К.: Ін-т законодавства, 1996. -Т.2. -527 с.
6. Общая теория прав человека /Рук. авт. колл. и отв. ред. Е.А. Лукашева. -М.: Изд-во «Норма», 1996. -510 с.
7. Конституційне право України: Підручник /За ред. В.Ф. Погорілка. -Київ: Наук. думка, 2002. -732 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. -Харків: Консум, 2001. -656 с.
9. Кравченко Ю.Ф. Органи внутрішніх справ як гарант особистих прав громадян України // Права людини та інформація: Зб. наук. праць. -К.: Нац. академія внутр. справ України, 2001. -С.9-21.
10. Киш А. Социалистическое государство и демократические свободы // Вопросы философии. -1980. -№ 10. -С.60-66.

Надійшла до редколегії 02.03.2004

ТУРУТА Е.В. ПРИНЦИП РЕАЛЬНОСТИ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН

Исследован принцип реальности прав и свобод человека и гражданина как один из базовых правовых положений и условий формирования правового демократического государства; определена структура и особенности составных элементов категории "реальность прав и свобод"; сформулированы выводы об общих тенденциях реальности прав и свобод.

TURUTA E.V. THE PRINCIPLE OF THE REALITY OF RIGHTS AND FREEDOM OF CITIZENS

The principle of a reality of rights and freedom of the person and the citizen as one of base legal statuses and conditions of formation of the legal democratic state is investigated; the structure and features of components of a category «a reality of rights and freedom» is determined; conclusions about the common tendencies of a reality of rights and freedom are formulated.